

Samuel Johnson

ELŐSZÓ SHAKESPEARE MŰVEIHEZ (1765) (II)

Gárdos Bálint fordítása

Homéroszon kívül nem könnyen találunk még egy olyan szerzőt, aki annyi mindent talált ki, mint Shakespeare, aki annyit tett volna bármely terület előrehaladásáért, vagy annyi újdonsággal gazdagította korát és országát. Az angol dráma jellemei, nyelve, színpada mind tőle származnak. Dennis szerint, *„valószínűleg tőle ered tragikus harmóniánk, vagyis a blank vers harmóniája, amelyet esetenként két vagy három szótagos sorzárlat tesz változatossá. Ez a változatosság különbözteti meg az eposzi harmóniától, és azáltal, hogy közelíti a mindennapi nyelvhasználathoz, a figyelem megfelelőbb tárgyává teszi, és alkalmasabbá a cselekvések és a dialógusok megformálására. Ilyen verssorok prózáírás közben, sőt még a közönséges beszélgetés során is előfordulnak”*.³¹

Nem tudom, hogy ez a dicséret kiállja-e az alapos vizsgálat próbáját. A két szótagos sorzárlat, amelyet a kritikus helyesen a drámának tulajdonít, bár a GORBODUC-ban, úgy látom, még nem található meg, de a bizonytalan keletkezési dátumú HIERONYMÓ-ban már igen,³² erről pedig okunk van feltételezni, hogy legalább olyan korai, mint Shakespeare legelső darabjai. Az azonban kétségtelen, hogy őnála tanulta meg a tragédia és a komédia, hogyan gyönyörködtessen; egyetlen korábbi szerzőnek sem maradt fenn olyan darabja, amelyet a régiség- és a könyvgyűjtőkön kívül bárki is ismerne. Ezeket csakis azért keresik, mert ritkák, ám nem lennének ritkák, ha különösebben becsülték volna őket.

Őt illeti dicséret azért is (vagy esetleg Spenserrel osztozhat rajta), hogy felfedezte, mennyire csiszolható gördülékennyé és harmonikussá az angol nyelv. Bizonyos beszédei, talán egész jelenetei is éppoly kifinomultak, mint Rowe-éi, de azok finomkodása nélkül.³³ Többnyire ugyan párbeszédeinek erőteljességével és energiájával igyekszik hatni, de soha nem jár nagyobb sikerrel, mint amikor azok látványával próbál nyugalmat kiváltani.

Végül azért mégis el kell ismerni, hogy bár mi mindent neki köszönhetünk, azért ő is köszönhet nekünk valamit: még ha a dicséret sokszor jó megfigyelésből és bölcs ítéletből fakad is, azért éppolyan gyakran dicsérik pusztán megszokásból és bálványozásból. A szépségekre függesztjük tekintetünket, és elfordulunk a hiányosságoktól; amit

³¹ Az idézet John Dennisnek (1657–1734), a XVII–XVIII. század fordulója meghatározó kritikusanak ESSAY ON THE GENIUS AND WRITINGS OF SHAKESPEARE (ÉSSZÉ SHAKESPEARE GÉNIUSZÁRÓL ÉS ÍRÁSÁIRÓL) című 1712-es művéből származik.

³² Thomas Norton és Thomas Sackville hol GORBODUC, hol FERREX ÉS PORREX címen emlegetett darabját, az egyik legkorábbi, senecai mintára épülő, blank versben elbeszélte angol tragédiát 1561-ben mutatták be. A cselekmény a legendás brit hősi múltból származik. HIERONYMÓ címen Johnson feltehetőleg Thomas Kyd 1592-ben megjelent SPANVOL TRAGÉDIÁ-jára utal (ez magyarul Szabó Magda, újabbán Szabó Stein Imre fordításában olvasható).

³³ Rowe a legnagyobb sikert „nőtragédiáival” érte el (ő nevezte így őket), amelyekben egy áldozati helyzetbe került nő szenvedése vált ki részvétet a nézőkből.

másnál gyűlölnénk vagy megvetnénk, azt nála elviseljük. Ha csak elviselnénk, de nem dicsérnénk, akkor drámairodalmunk atyja iránti tiszteletünk menthetné a hibánkat, ám egy modern kritikus könyvében kihágások egész gyűjteményével találkoztam, amelyek bizonyítják, hogy Shakespeare minden lehetséges romlottsággal züllesztette a nyelvünket, rajongója azonban éppen ezekből emelt emlékművet a tiszteletére.³⁴

Vannak kétségtelenül és minden egyenetlenség nélkül kiváló jelenetei, de talán egyetlen olyan darabja sincs, amelyet ha ma egy kortárs szerző műveként mutatnának be, a közönség végighallgatná. Korántsem gondolom, hogy a darabjai megfelelnek Shakespeare saját tökéletesesszéményének; ha a közönségnek megfeleltek, neki is megfeleltek. Még az olyan szerzők is ritkán emelkednek jelentősen koruk mércéje fölé, akik Shakespeare-nél inkább vágynak a hírnévre. A kortársak dicséretét az is kiváltja, ha sikerül egy keveset hozzátenni a meglévő legjavához, s akik már elnyerték a hírnevet, hajlamosak hitelt adni az őket dicsőítő kórusának; így takarítják meg az önmagukkal folytatott küzdelem fáradságos munkáját.

Semmi nem utal rá, hogy Shakespeare méltónak találta volna a műveit az utókor figyelmére, hogy a hódolat eszmei adóját vetette volna ki a jövőre, vagy egyáltalán lett volna bármilyen elvárása a jelenbeli népszerűsége és hasznon kívül. Ha bemutatták a darabjait, nem is remélt többet: nem vágyott az olvasók elismerésére. Így aztán fenntartások nélkül ismételte meg számos párbeszédben ugyanazt a tréfát, s több darabjában ugyanarra a rugóra jár a bonyodalom, ám ez utóbbit talán megbocsátják, akik emlékeznek rá, hogy Congreve négy komédiája közül kettőt zár le maszkos házasság; még hozzá olyanok, amelyekhez talán meg sem történt megtévesztések vezetnek, s – akár hihetőek, akár nem – ezeket sem ő találta ki.³⁵

Ez a nagy költő annyira nem törekedett a jövőbeli hírnévre, hogy bár – kényelemben és jómódban – még azelőtt visszavonult, mielőtt az ember évei „*völgynek lejtene*”,³⁶ mielőtt a fáradság elvette volna a kedvét, vagy a gyengeség a képességét, mégsem gyűjtötte össze a műveit; sem a korábban megjelent darabokat nem kívánta megmenteni az őket elfedő torzításoktól, sem a többinek jobb sorsot biztosítani, igaz állapotukban adva őket a világnak.

A Shakespeare neve alatt megjelent darabok nagyobb részét több mint hét évvel a szerző halála után adták ki, az a kevés pedig, ami még az életében megjelent, láthatóan a gondozása s így bizonyára a tudomása nélkül lett kinyomva.

Az újabb szerkesztők alaposan kimutatták az összes kiadó – a titkosak és a hivatalosak – gondatlanságát és hozzá nem értését. Bizony mind számos durva hibát követtek el, amivel nemcsak eltorzítottak számos szövegrészt, talán helyrehozhatatlanul, hanem számos olyat is gyanússá tettek, amelyet csak a régies szóhasználat, a szerző gyakorlatlansága vagy megjátszottsága tett nehezen érthetővé. Megváltoztatni mindig könnyebb, mint megmagyarázni, a vakmerőség pedig gyakoribb tulajdonság, mint a szorgalom. Akik látták, hogy elkerülhetetlenül szükség van bizonyos mértékig feltevések alapján dolgozni, azok hajlamosak voltak tovább is elmenni. Ha a szerző maga publikálta volna a műveit, akkor csendesesen nekiütnék volna, hogy kibontsuk, ami összetett és tisztázzuk,

³⁴ Johnson, úgy tűnik, John Upton művére utal, amelyről később részletesebben is beszél.

³⁵ William Congreve (1670–1729) angol drámaíró, költő, a szerelmi-szexuális intrikákra alapozott ún. restaurációs komédia talán utolsó mestere. Ezek közül az *ÍGY ÉL A VILÁG*-ot ma is játsszák (magyarul Kéry László és Gergely Ágnes, újabban Varró Dániel fordításában ismert).

³⁶ *OTHELLO*, III. 3. Kardos László fordítása.

ami homályos, de most kitépjük, amit nem tudunk kibogozni, és elvetjük, amit történetesen nem értünk.

Ennyi hibát csak számos ok együttes hatása okozhat. Shakespeare stílusát már önmagában nyelvtani hibák, zavarosság és homályosság jellemezték; akik azután a színészek számára leírták, valószínűleg nemigen értették a műveit; hasonlóan felkészületlen másolók szaporították tovább a hibákat, s esetenként feltehetőleg a színészek is megcsonkították a műveket, hogy rövidítsék a beszédeket; a nyomtatás előtt pedig senki nem nézte át a kiszedett szöveget.

De nem azért maradtak ebben az állapotban, mert – mint dr. Warburton feltételezi³⁷ – nem becsülték meg őket, hanem azért, mert a szerkesztői tudást nem alkalmazták még a modern nyelvekre, ősünk pedig annyira hozzászoktak az angol nyomdászok gondatlanságához, hogy nagy türelemmel elviselték. Végül Rowe vállalta el egy kiadás elkészítését, de nem azért, hogy költő adja ki egy költő műveit – Rowe-nak nem sok gondja volt a javításokra és magyarázatokra –, hanem azért, hogy szerzőnk művei is, testvéreieéhez hasonlóan, életrajz és dicsérő előszó kíséretében jelenjenek meg.³⁸ Rowe-t lármásan vádolták, amiért nem végezte el, amit soha el sem vállalt. Ideje, hogy igazságot szolgáltatassunk neki, és elismerjük, hogy bár nem fordított különösebb gondot a nyomdahibákon túlmenő javításokra, mégis számos olyan emendációt³⁹ végzett el (hacsak korábban el nem végezte már valaki), amit követői szó nélkül átvettek. Pedig ha a saját munkájuk lett volna, oldalszámra olvashatnánk, hogy milyen ostobák voltak, akik elkövezték a hibákat, és azok micsoda abszurd következményekhez vezettek, hogy aztán dicsekvően elmagyarázhatták az új olvasat előnyeit, és gratulálhassanak maguknak, amiért szerencsésen rátaláltak.

A többi szerkesztő előszavaihoz hasonlóan Rowe-ét is megőriztem, s a szerző életrajzát is átvettem tőle: nem elegáns és nem erőteljes írás, de tartalmazza, amit tudnunk kell, s ezért megérdemli, hogy a jövőbeli kiadásokban is szerepeljen.

A nemzet hosszú éveken át meg volt elégedve Rowe úr munkájával; mindaddig, amíg Pope úr fel nem tárta a shakespeare-i szöveg valós állapotát: ő mutatta meg, mennyi hibát tartalmaz, és adott reményt, hogy van mód azok javítására.⁴⁰ Összevetette a régi példányokat, amelyek vizsgálatára korábban senki sem gondolt, és számos sort helyreállított, de sommás kritika alapján elvetett mindent, ami neki nem tetszett; inkább amputált, mint gyógyított.

Nem tudom, Warburton miért dicséri Pope különbségtételét a helyesen és a hamisan Shakespeare-nek tulajdonított darabok között. Pope nem önálló mérlegelés alapján

³⁷ William Warburton szerkesztői munkájáról lejjebb részletesen beszél Johnson. A megjegyzés, amelyre utal, Warburton kiadásának előszavából származik.

³⁸ Rowe hatkötetes kiadása 1709-ben jelent meg. Ebben elsősorban a darabok színpadi előadásával kapcsolatos problémákkal foglalkozott. Számozott felvonásokra és jelenetekre osztotta a darabokat, szabályszerűen feltüntette a szereplők (vélelmezett) színpadra lépését és távozását, és *dramatis personae*-t csatolt minden darabhoz. Ezenfelül modernizálta a helyesírást és a központosítást.

³⁹ A XVIII. században kezdődik a shakespeare-i művek vélt vagy valós szövegromlásainak javítása. Ezt hívják emendációnak.

⁴⁰ Alexander Pope (1688–1744) a XVIII. század első felének költőfejedelme, műfordító, 1725-ben publikálta a maga hatkötetes Shakespeare-kiadását. Ebben nem a textológiai problémákra koncentrált, inkább ízlés-ítéleteket hozott. Az Erzsébet-kornál kifinomultabbnak gondolt XVIII. század számára igyekezett közvetíteni a műveket. Csillaggal emelte ki a legszebbnek tartott passzusokat, a méltatlannak vélteket pedig a lábjegyzetekbe számúzta. A kiadáshoz írt előszava a kora XVIII. századi Shakespeare-értelmezés kiemelkedően fontos dokumentuma.

döntött: átvette az első szerkesztők, Heminges és Condell által kiadott darabokat,⁴¹ és elvetette azokat, amelyeket – bár a kor nyomdaviszonyainak szabályozatlansága miatt még a szerző életében Shakespeare neve alatt jelentek meg – a barátai nem vélték hitelesnek, és az 1664-es kiadás előtt senki nem tekintett az életmű részének, bár a későbbi nyomdák ez utóbbit másolták.⁴²

Ezt a munkát Pope, aki nem tudta elfojtani a „szerkesztő unalmas kötelességei” iránt érzett megvetését, a jelek szerint méltatlannak vélte a képességeihez.⁴³ Vállalkozásának csak a felét értette meg. Az egybevetés kötelessége valóban unalmas, de más egyhangú munkákhoz hasonlóan nagyon is szükséges; a szövegjavító kritikus munkáját pedig nagyon rosszul végezné el egy unalmas személy. A szövegromlás vizsgálatához minden lehetséges jelentést, minden kifejezésárnyalatot szem előtt kell tartani. A szerkesztőnek ilyen átfogó gondolkodásra van szüksége, és ennyire gazdagon kell ismernie a nyelvet. A lehetséges olvasatok közül azt kell választania, amelyik a legjobban igazodik az adott kor nyelvének állapotához, változataihoz és az uralkodó véleményekhez, tekintetbe véve a szerző gondolatjárását és kifejezésmódját is. Ehhez megfelelő tájékozottságra és ízlésre van szüksége. A feltételezések alapján dolgozó kritika emberfeletti követelményeket ró ránk, s aki a legmegfelelőbbben végzi, az is gyakran rászorul az elnézésünkre. Ne halljunk többet a szerkesztő unalmas munkájáról.

A siker többnyire önbizalmat ad. Aki bármilyen téren hangosan ünnepeelt sikereket ért el, könnyen gondolhatja, hogy mindenre kiterjednek a képességei. Pope kiadása nem felelt meg a saját elvárásainak, s amikor kiderült, hogy maradt utána tennivaló mások számára is, élete utolsó szakaszát az aprólékos kritika elleni háborúsággal töltötte.

Minden jegyzetét megtartottam, nehogy elveszen egy ilyen nagy írótól akár egy töredék is; az előszavát, amelyet az elegáns kompozíció és a helyes megfigyelések egyaránt értékesé tesznek, s amelyben Shakespeare kritikai értékelése annyira teljes, hogy alig lehet valamit hozzátenni, és olyan pontos, hogy alig lehet valamit vitatni benne, minden szerkesztő szívesen eltitkolná, de minden olvasónak érdekében áll, hogy megismerhesse.

Pope-ot Theobald követte: egy szűk látókörű férfi, kis tehetséggel, a géniusz veleszületett belső ragyogása, sőt jórészt a műveltség mesterséges fénye nélkül; ám szenvedélye volt az aprólékos precizitás, és szorgosan törekedett rá.⁴⁴ Összevetette a régi példányokat, és számos hibát kijavított. Egy ilyen kínosan gondos embertől többre számíthatnánk, de az a kevés munka, amit elvégzett, többnyire pontos.

A példányokról és kiadásokról adott leírásai további vizsgálat nélkül nem megbízhatók. Esetenként meghatározás nélkül beszél példányokról, pedig csak egyből dolgozik. A kiadások felsorolásakor az első két fóliót magas, a harmadikat pedig közepesen magas autoritásúnak tekinti; az igazság ellenben az, hogy az első megfelel az azt követő kettőnek, s ami eltérés van, azt a nyomdászok gondatlansága okozta. Ha valaki ismer egy fóliót, az összeset ismeri, eltekintve azoktól az eltérésektől, amelyek az egymást követő kiadá-

⁴¹ John Heminges és Henry Condell, Shakespeare korábbi színészkollegái jelentették meg 1623-ban drámai műveinek első összkiadását, az ún. Első fóliót.

⁴² A FÓLIÓ 1664-es harmadik kiadásában megjelent a PERICLES és hat további darab is.

⁴³ Az idézet Pope saját előszavából származik.

⁴⁴ Lewis Theobald (1688–1744) Shakespeare-szakértő, költő, drámaíró, esszéista. 1726-ban megtámadta Pope Shakespeare-kiadását, aki DUNCIAD című szatírájában válaszolt. Pope tekintélye és a nagy szatíra ereje miatt Theobald neve hosszú időre a szórszálhasogató, érzéketlen kritikus szinonimájává vált. Ma azonban többnyire úgy vélik, hogy igazán jelentős Shakespeare-filológusról van szó, aki elsőként alkalmazta a drámák szövegeire az ókori klasszikusok és a BIBLIA kiadása során kialakult szerkesztői eljárásokat.

sokban elő szoktak fordulni. Eleinte összevettem őket, de később csak az elsőt használtam.

Theobald jegyzetei közül általában azokat tartottam meg, amelyeket a második kiadásban ő is megőrzött; kivételt azokban az esetekben tettem, amikor a későbbi szerkesztők megcáfolták az állításait, vagy amikor azok túlzottan aprólékosak. Esetenként elfogadtam egy-egy általa visszaállított vesszőt, de elhagytam azt a dicshimnusz, amelyben önmagát ünnepli e hőstettéért. Túláradó stílusának burjánzását gyakran visszanyestem, Pope és Rowe feletti diadalmaskodásának zaját helyenként elnémítottam, megvetendő kérdését gyakran eltitkoltam; alkalmanként azonban az olvasó mulattatására úgy mutattam be, ahogy ő szeretett volna megmutatkozni, így bizonyos jegyzeteinek felfuvalkodott semmitmondása igazolhatja vagy mentheti, hogy a többit lerövidítettem.

A gyenge és tudatlan, középszerű és hamis, zsémbeskedő és hivalkodó Theobald pusztán azért, mert szerencséjére maga Pope volt az ellenfele, nem csak a bőrét, de egyedülként a jó nevét is megőrizte munkájának végeztével. Ennyire hajlamos azokat támogatni a világ, akik kegyeket keresnek, szemben azokkal, akik tekintélyt parancsolnak; és ilyen könnyen dicsérjük azokat, akiket senki sem irigyelhet.

Shakespeare ezek után Sir Thomas Hanmer, az oxfordi szerkesztő keze közé került, ő pedig véleményem szerint kivételesen alkalmas volt az ilyesfajta munkára.⁴⁵ Rendelkezett a szövegjavító kritikus legfontosabb képességével: a költő szándékát azonnal felfedező intuícióval és azzal a szellemi kezűgyességgel, amely a lehető legkönnyebben végzi el a munkáját. Kétségkívül nagy olvasottsággal bírt, a szokásokat, vélekedéseket és hagyományokat láthatóan jól ismerte, és gyakran önmutogatás nélkül viselte műveltségét. Ritkán ment el mellett, amit nem értett, úgy, hogy kísérletet ne tett volna a szöveg jelentésének felfedezésére vagy megteremtésére – bár esetenként kapkodva ott is inkább megteremtette, ahol több türelemmel meg is találhatta volna. Nagy igyekezettel igazította a nyelvtan szabályaihoz azt is, amiről nem tudhatta, hogy a szerző szabályosnak szánta-e. Shakespeare-t jobban érdekelte az ideák, mint a szavak rendje, s minthogy a szöveget nem az olvasó asztalára szánta, ha a közönséggel megértette magát, nem is várt többet a nyelvtől.

Hanmernek a metrumra fordított figyelmét túlságosan is szigorúan bírálták. Annyi helyen változtattak előtte a versmértéken – egyes szerkesztők csendes munkálkodása révén és a többiek csendes belenyugvása mellett –, hogy azt gondolta, ha eddig senki nem róttta meg ezt a tevékenységet, ő valamivel tovább is elmehet. A javításairól általánosságban véve el kell ismerni, hogy gyakran helyesek, és többnyire a lehető legkevésbé torzítják el a szöveget.

Mégis, amikor – önálló vagy másoktól átvett – emendációit úgy illesztette be a szövegbe, hogy nem jelezte a variánsokat, akkor ezzel kisajátította elődei munkáját, és saját kiadásának tekintélyét is nagyban csökkentette. Túlságosan bízott másokban is és önmagában is: azt feltételezte, hogy Pope és Theobald mindent helyesen tett; a jelek szerint föl sem merült benne a gyanú, hogy egy kritikus tévedhet is, s így igazán ésszerű volt, hogy a maga számára is megkövetelte azt a hitelt, amit másoknak oly bőkezűen adott.

⁴⁵ Sir Thomas Hanmer (1677–1746) angol politikus, miután visszavonult a parlamentből, gazdagon illusztrált, drága kötésű, elegáns Shakespeare-kiadást jelentetett meg az oxfordi Clarendon Pressnél 1744-ben. Hanmer nemigen végzett önálló szerkesztői munkát, lényegében Pope szövegét vette át, amelyet nem vetett össze más variánsokkal. Ő is bekerült Pope DUNCIAD-jébe.

Minthogy soha nem írok gondos vizsgálat és körültekintő megfontolás nélkül, minden jegyzetét átvettem, és azt hiszem, minden olvasó azt fogja kívánni, bárcsak még több lenne belőlük.

A legutolsó szerkesztőről nehezebb beszélnem. Tisztelet illeti magas rangját, tapintat egy élő személy elismertségét, dicsőítés a géniuszát és műveltségét, de nincs oka nehezeltetni, ha élünk azzal a szabadsággal, amelynek ő maga is annyi példáját mutatta, sem sokat törődnie azzal, hogy mit gondolnak azokról a jegyzeteiről, amelyeket soha nem is kellett volna komoly elfoglaltságai közé számíttatnia, s amelyeket, úgy gondolom, megfogalmazásuk tüzeinek kihunytaival ő sem sorol a legszerencsésebb alkotásai közé.⁴⁶

A kommentár eredendő és alapvető hibája, hogy Warburton elfogadja az első gondolatait: sietősséget az éles ítélőképesség tudata eredményezi, valamint az önbizalom, amely a felszínen végigpillantva azt képzelet, hogy ugyanazt elvégezheti, mint a mélybe hatoló munka. A jegyzetei esetenként kifacsart értelmezéseket tartalmaznak, és valószínűleg következtetéseket: egyszer olyan mély jelentést fedez föl a szerzőnél, amely nem olvasható ki a mondatból, másszor azt is abszurdnak látja, amelynek a jelentése minden olvasó számára világos. A javításai gyakran mégis szerencsések és helyesek, a homályos passzusokkal kapcsolatos értelmezései pedig tájékozottak és bölcssek.

A jegyzetei közül többnyire azokat vettem el, amelyeket vagy az olvasók általános vélekedése utasított el hangosan, vagy a saját belső ellentmondásaik tesznek nyilvánvalóan elfogadhatatlanná; ezekre, úgy vélem, a szerzőjük sem szeretné, hogy emlékezzünk. A fennmaradó jegyzetek egy része esetében – a lehető legnagyobb helyeslés jeleként – az általuk javasolt olvasatot illesztettem a szövegbe, más részét az olvasó ítéletére bíztam, mint kétséges, de tetszetős értelmezéseket, megint mászt erőteljesen kritizáltam; de bátran mondhatom, keserű rosszindulat és, azt remélem, sértő féltelenség nélkül.

Köteteim újraolvasása során szomorúan látom, mennyi papírt vesztegettem a cáfolatokra. Aki a műveltség változásain és az emberi szellem és értelem erőit munkába fogó különféle több-kevesebb jelentőséggel bíró kérdéseken töpreng, bizonyára elkeseredéssel gondol a kutatás sikertelenségére és az igazság kibontakozásának lassúságára, amikor azt látja, hogy minden szerző munkájának jelentős részét az előtte jövők eredményeinek rombolása teszi ki. Minden új rendszer építőjének első gondolja, hogy a már meglevő építményeket ledöntse. Minden kommentáríró fő vágya, hogy bebizonyítsa: a többiek csak eltorzították és homályossá tették a szerző szövegét. Az egyik korszak által vitathatatlanul tartott vélekedéseket megcáfolja és elveti a másik, hogy azok aztán egy harmadikban újra elfogadottá váljanak. Az emberi szellem így marad mozgásban anélkül, hogy előrehaladna. Így lép váltakozva egymás helyébe igazság és tévedés vagy éppen tévedés és egy másfajta tévedés. A látszólagos tájékozottság dagálya, amely az egyik generációt elborítja, miután visszahúzódik, meztelenül és siváran hagyja a következőt; a szellem váratlanul felbukkanó meteorjai, amelyek egy időre mintha fénysugarakat lövellnének a homály birodalmába, egyszerre megvonják tőlünk a ragyogásukat, és a halandók tapogatózva kereshetik az útjukat.

A hírnév hullámverésének és a megcáfoltatásnak van kitéve még a tudás gyarapítását szolgáló legkitűnőbb és a legragyogóbb elmének a munkája is, a kritikusoknak és kommentáríróknak pedig, akik csak a szerzőjük körül keringő holdaknak tekinthet ma-

⁴⁶ William Warburton (1698–1779) teológus, hitvitázó, 1759-től Gloucester püspöke, 1747-ben jelentette meg Shakespeare drámái műveit nyolc kötetben. Szerkesztője hatalmas műveltsége ellenére a kiadás az önkényes, erőltetett értelmezések és olvasatok miatt vált hírhedtté. Warburton dicsérette Johnson egy korai munkáját (amelyben saját kiadásának alapelveit fektette le), s ő ezért a lekötetelezettjének érezte magát.

gukat, különösen nagy türelemmel kell ezt elviselniük. „*Kár nyöszörögnöd – mondja Achilleusz a foglyának, amikor – vár a halál rám is meg a kényszerű végzet.*”⁴⁷

Dr. Warburton nagy neve még azokat is híressé tette, akik az ellenfeleiként tudtak fellépni, a jegyzeteit pedig olyan hangzavar fogadta, hogy abból egyetlen tiszta hangot sem lehetett kivenni. Fő támadói A KRITIKA KÁNONJAI ÉS A SHAKESPEARE-I SZÖVEG REVÍZIÓJA szerzői voltak: az első alaptalan mérgelődéssel űz gúnyt a hibáiból – ami pontosan illett a vita fajsúlyához –, a második komor rosszindulattal támadja, mintha bizony gyilkost vagy gyújtogatót idézne a bíróság elé.⁴⁸ Az első, mint a légy, csíp egyet, szív egy kis vért, vidáman repül egy kört, majd visszatér, mert többet akar; a másik marása olyan, mint a viperaré: boldogan hagyja gyulladást és üszkösödést maga után. Amikor az elsőre gondolkodom, a cinkosaival együtt, akkor Coriolanus veszedelme jut eszembe, aki attól félt, hogy „*A nők nyársakkal s a fiúk kövekkel / Gyilkolnának le törpe-viadalban.*”⁴⁹ A második pedig a csodára emlékeztet a MACBETH-ben, amikor „*Egerész-bagoly égbesuhanó / Kevély sólyomra csapott és megölte.*”⁵⁰

Hadd szolgáltsak mégis igazságot nekik. Az egyikük költő volt, a másikuk tudós. Mindketten meglehetősen éles elméről tettek bizonyosságot a hibák kimutatása során, és egyes homályos passzusokkal kapcsolatban mindketten álltak elő lehetséges új értelmezésekkel, de amint következtetésre vagy emendációra vállalkoznak, azonnal meglátszik, milyen hamis elképzelésekkel rendelkezünk mindannyian a saját képességeinkről; szerény teljesítményük elfogulatlanságra taníthatta volna őket másokéval kapcsolatban.

Upton úr dr. Warburton kiadása előtt publikálta saját KRITIKAI MEGJEGYZÉSEK SHAKESPEARE-RŐL című művét.⁵¹ Upton több nyelvben is járatos volt, és széles körű olvasottsággal bírt, de láthatólag nem rendelkezett sem erőteljes géniusszal, sem kifinomult ízléssel. Számos magyarázata érdekes és hasznos, de – bár névleg ellenezte a szerkesztők féktelen önbi-zalmát, és a régi szövegeket követte – ő sem tudta megfékezni magában az emendálás lázát, még ha a szenvedélyét nem is igen segítették a képességei. Ha sikeres kísérlettől dagad a keble, minden tudatlan próbálkozó elméletalkotóvá lép elő, s a szövegváltozato-k türelmes egybevetője egy szerencsétlen pillanatban elcsatangel, és önálló feltétele-zésekkel áll elő.

Shakespeare-rel kapcsolatban KRITIKAI, TÖRTÉNETI ÉS ÉRTELMEZŐ JEGYZETEK-et jelentett meg dr. Grey is, aki a régi szerzők szorgalmas tanulmányozása alapján hasznos megál-lapításokat tudott tenni.⁵² Amit vállal, azt meglehetősen jól teljesíti, de sem kritikára, sem emendációra nem vállalkozik, vagyis inkább az emlékezetére támaszkodik, mint

⁴⁷ Homérosz: ILIÁSZ, 21. ének. Devecseri Gábor fordítása.

⁴⁸ Thomas Edwards (1699–1757) angol költő és kritikus THE CANONS OF CRITICISM című munkája 1748-ban jelent meg (ezt pedig egyre újabb bővített kiadások követték). Ebben satirikus módon „alapelveket” fektet le a szerkesztőmunkával kapcsolatban (például a szerkesztőnek „jogában áll megváltoztatni bármely olyan szöveg-részt, amit nem ért”), s azt szemléltette, hogy Warburton kiadása milyen szépen megfelel ezeknek az alapelvek-nek. Benjamin Heath (1704–1766) klasszika-filológus és könyvgyűjtő REVISAL OF SHAKESPEARE’S TEXT című köny-ve 1765-ben jelent meg, ebben a korábbi szerkesztők munkáját vizsgálja: Theobaldot védi, Warburtont el-lenben támadja.

⁴⁹ CORIOLANUS, IV. 4. Petőfi Sándor fordítása.

⁵⁰ MACBETH, II. 4. Szabó Lőrinc fordítása.

⁵¹ John Upton (1707–1760) anglikán pap és kritikus legjelentősebb munkájának Spenser Tündérr királynő-je kritikái kiadásának elkészítését tekintik. Shakespeare-ről szóló munkája (CRITICAL OBSERVATIONS ON SHAKES-PEARE) 1746-ban jelent meg, ennek második kiadásában támadta Warburtont.

⁵² Zachary Grey (1688–1766) anglikán pap, hitvitázó és filológus. Shakespeare-kommentárjai (CRITICAL, HIS-TORICAL, AND EXPLANATORY NOTES ON SHAKESPEARE, I–II.) 1754-ben jelentek meg.

az ítélőképességére. Bárcsak mindenki, aki nem tudja túlszárnyalni a tudását, igyekezne követni a szerénységét.

Egészen őszintén mondhatom minden elődömről, és azt remélem, hogy rólam is ezt mondják majd: mindegyikük hozzátett valamit Shakespeare művéhez; mindegyikük segítségemre volt, és gyarapította az ismereteimet. Arra törekedtem, hogy minden átvétel eredeti szerzőjét megadjam: amit nem tulajdonítottam másnak, azt az írás pillanatában egészen biztosan a saját művemnek gondoltam. Lehetséges, hogy esetenként megelőztek: ha eltulajdonítottam bármely más kommentátor megjegyzéseit, az elismerést – legyen az sok vagy kevés – készséggel átengedem az első tulajdonosnak, hiszen csakis az ő joga áll vita felett; a második csakis önmagának bizonygathatja az eredetiségét, és ő maga sem mindig tudja kellő tisztasággal elkülöníteni a saját felismeréseit az emlékeitől.

Tisztességgel bántam az elődeimmel, bár ők nem mindig így viszonyultak egymáshoz. Nem könnyű megállapítani, milyen természetes okból eredhet egy kommentátor keserősége. Rendkívül kis jelentőségű témákat kell tárgyalnia, amelyek senki tulajdonát vagy szabadságát nem érintik, egyetlen szekta vagy párt érdekét sem szolgálják. A különböző példányok eltérő olvasatai látszólag anélkül fogják munkába a szellemet, hogy mozgásba hoznák a szenvedélyeket. Akár arról van szó, hogy „*Rongy ember kis dologra büszke*”⁵³ (a hiúság pedig a legapróbb alkalmat is megragadja), akár arról, hogy a büszke embert akkor is felbőszíti minden véleménykülönbség, ha tarthatatlan az álláspontja, egy biztos: a kommentárok hangnemét gyakran a spontán szidalmazás és a megvetés uralja – szenvedélyesebb és mérgezőbb, mint amire akár a legdühödtébb politikai vitázó képes azok ellen, akik jó hírének bemocskolására fölbérelték.

A tárgy jelentéktelensége talán csak fokozza a rajta munkálkodók hevesységét: amikor az igazság, amelynek nyomába eredünk, olyan közel van a nemléthez, hogy szinte észre sem vehető, akkor dühöngéssel és kiabálással kell jelentékenyebbnek feltüntetnünk. Ami iránt önmagában mindenki közömbös lenne, talán érdekessé tehető, ha valakinek a neve függ tőle. A jegyzetírónak bizony minden indítéka megvan rá, hogy zajongással pótolja, ami a méltóságából hiányzik; hogy kevéske aranyával nagy felületet borítson be, s jó nagy port kavarjon szellemének kicsinyisége köré, amelyen sem művészet, sem szorgalom nem változtathat.

A jegyzetek – az általam írottak és az átvettek – vagy megvilágító jellegűek (ezek a nehéz szöveghelyeket magyarázzák), vagy értékelők (ezek a hibákra és a szépségekre hívják föl a figyelmet), vagy emendációk (amelyek a szövegromlásokat állítják helyre).

A másoktól átvett magyarázatokat, ha nem közlök azoktól eltérő értelmezést, rendszerint helyesnek tartom, illetve a hallgatásommal beismerem, hogy nekem sincs jobb javaslatom.

A szerkesztők munkája ellenére számos olyan passzust találtam, amely véleményem szerint az olvasók többsége számára nehézséget okozhat; ilyenkor kötelességemnek éreztem könnyebbé tenni a megértést. Egyeseknek elkerülhetetlenül túl kevés, másoknak túl sok lesz a magyarázat. A szerkesztő csak saját tapasztalata alapján tudja megítélni, hogy mire van szükség, és a legalaposabb megfontolás után is számos olyan sort magyaráz végül, ami a művelteknek félreérthetetlen, de magyarázat nélkül hagy számos olyat, amihez a tájékozatlanoknak segítségre lett volna szükségük. Egyik vagy másik csoport szemében mindenképpen vét az ember, csendben el kell viselni emiatt

⁵³ VI. HENRIK, II. rész, IV. 1. Németh László fordítása.

a kritikát. Igyekeztem sem túlzóan bőbeszédű, sem aggályosan visszafogott nem lenni, s azt remélem, hogy sokak számára hozzáférhetővé tettem szerzőm műveinek jelentését, akik korábban visszaretentek az olvasásától, s az ártatlan és értelmes örömök terjesztésével a köz javára tettem.

Egyetlen magányos kommentátortól sem várható el egy nem rendszeres és következetes, hanem öletszerű és csapongó szerzőnek – akinél sorjáznak az esetleges utalások és az elejtett megjegyzések – a teljes magyarázata. A nevek nélkül szereplő személyes megjegyzések néhány év alatt szükségszerűen és visszavonhatatlanul elvesznek; azok az apró szokások, amelyeket a törvény észre sem vesz – az öltözködési módok, a társalgás formái, a látogatások szabályai, a bútorok elrendezése, a ceremóniális tevékenységek – természetesen mind megjelennek a kötetlen párbeszédekben, ám múlóak és illékonyak lévén, hamar feledésbe merülnek, és nehéz visszakövetni őket. Amit tudhatunk, azt véletlenszerűen leljük föl obskúrus és idejét múlt írásokban, amelyeket többnyire valamilyen más célból vettünk elő. Valamennyit mindenki tud ezekről a dolgokról, de sokat senki; ám ha egy szerző megragadta a köz figyelmét, és mindenki, aki hozzá tud járulni a megértéséhez, előáll a felfedezéseivel, akkor az idő pótolja azt, amire egyes emberek szorgalma nem lehetett elegendő.

Számos passzust kénytelen voltam az időre bízni; bár én nem értettem, egyszer talán valaki majd megmagyarázza őket. Remélem azonban, hogy sikerült megvilágítanom bizonyos korábban figyelmen kívül hagyott vagy félreértett részleteket, esetenként rövid megfigyelésekkel vagy beszűrt színpadi utasításokkal – amilyeneket minden szerkesztő kedvére használ –, de gyakran látszólag a megérdemeltnél kidolgozottabbnak tűnő kommentárokkal: nem mindig a legbonyolultabb kérdések a legfontosabbak, s egy szerkesztő számára semmi sem jelentéktelen, ami elhomályosítja szerzője szövegét.

A költői szépségekre és hibákra nem mindig hívtam föl a figyelmet. Egyes darabokhoz több értékelő megjegyzést fűztem, másokhoz kevesebbet; nem mintha az egyiket jobbnak tartanám, mint a másikat, hanem mert a munkámnak ezt a részét a véletlenre és a szeszélyre bízta. Úgy gondolom, az olvasó soha nem szereti, ha megelőlegezik a véleményét; természetes, hogy nagyobb örömmel leljük abban, amire magunk bukkanunk rá, vagy amit magunk hozunk létre, mint amit másoktól veszünk át. Az ítélőerőnk is, mint minden más képességünk, a gyakorlat fejleszti; mások zsarnoki döntéseinek való alárendelése gátolja a kibontakozását, ahogyan az emlékezet is eltompul, ha palatáblát használunk. Némi bevezetésre azonban szükség van: minden készség részben tanításból, részben a gyakorlatból ered; így csak annyit mutattam meg, amennyire a kritikustanoncnak ahhoz van szüksége, hogy a többi maga fedezze föl.

A legtöbb darabhoz rövid megjegyzéseket csatoltam, amelyek a hibáik általános kritikáját és kiválóságaik dicséretét tartalmazzák; nem tudom, ezek mennyire egyeznek az elterjedt vélekedésekkel, de ha eltértem tőlük, nem a különködés vágya hajtott erre. Egyik darabot sem elemeztem aprólékosan és részletekbe menően; természetesen az elítélt daraboknak is sok vonását lehetne dicsérni és a dicsérteknek sok vonását elítélni.

A szerkesztők egész sora a kritikának azt a részét űzte a legnagyobb szorgalommal, amely a legarrogánsabb hivalkodásra ad lehetőséget, és a legszilajabb gyűlölködést szítja föl: a szövegromlások javítása. Erre a Pope és Theobald közötti adáz csata hívta föl a köz figyelmét, és Shakespeare kiadóinak üldözése – mintha csak összeesküvésről lenne szó – azóta is zajlik.

Vitathatatlan tény, hogy számos passzusnál minden kiadás szövegromlást tartalmaz; ezeknek a helyreállítása csak a példányok összevetése vagy megfontolt feltételezések

alapján kísérrelhető meg. A szövegek egybevetője biztonságos és kényelmes, míg a következtetések elvégzője veszedelmes és fáradságos munkát végez. Mégis, mivel a legtöbb darab csak egy példányban maradt fenn, a veszélyt nem szabad elkerülni, sem a fáradságot megtakarítani.

A szövegjavítások versenyéből származó olvasatok közül minden szerkesztő fáradságának eredményeiből vettem át valamit a szövegben: ezeket kellőképpen alátámasztottnak tekintem; másokat mint egyértelműen hibásakat említés nélkül elvettem; megint másokat a jegyzetekben említék cáfolat vagy helyeslés nélkül, ezeket nem utasítom vissza, de nem is védem; végül bizonyos olvasatokat, amelyeket tetszetősnek, de tévesnek láttam, a hozzájuk fűzött véleményemmel együtt közlök.

Miután csoportosítottam mások meglátásait, végül előttem állt a feladat: mit tudok kínálni a hibáik helyett, és hogy tudom pótolni a hiányosságait? Egybevettem a számomra hozzáférhető példányokat; továbbiakhoz is szerettem volna hozzájutni, de az ilyesfajta ritkaságok gyűjtőit nem találtam különösebben segítőkésznek. A szerencse vagy mások kedvessége folytán a kezembe került példányokat felsoroltam, hogy senki ne vádolhasson azzal, hogy olyasmit hagytam elvégezetlenül, amit módomban sem állt volna megtenni.

A régi példányok vizsgálata során hamar észrevettem, hogy az újabb szerkesztők, bármennyit dicsekednek is a szorgalmukkal, sok passzust nem ellenőriztek, és még olyankor is beérték Rowe javításaival, amikor tudták, hogy azok önkényesek, és kevés odafigyeléssel felfedezhették volna a hibákat. Ő azonban többször pusztán azért lecserélt egy szót, mert úgy vélte, hogy elegánsabbat vagy érthetőbbet talált helyette. Ezeket a szövegromlásokat sokszor szó nélkül helyreállítottam: nyelvünk történelmét és a szavak igazi erejét csak akkor őrizhetjük meg, ha a szerzőink szövegeit nem engedjük eltorzítani. Mások nagyon gyakran elsímították a sorok zenéjét, szabályosabbá tették a metrumot; ezekkel szemben kevésbé voltam szigorú: ha csak egy szó helyét változtatták meg, ha csak egy viszonyszót szűrtak be vagy hagytak el, akkor gyakran elfogadtam a vessort, hiszen a példányok olyan ellentmondások, hogy az igazol némi önkényességet. De nem engedtem nagy teret ennek a gyakorlatnak, s ahol bármilyen érv szólt mellette, visszaállítottam az eredeti szóhasználatot.

A példányok összehasonlításán alapuló emendációkat beillesztettem a szövegbe; ha csak apró javításról volt szó, akkor említés nélkül, máskor a változtatás okainak magyarázatával.

Bár esetenként elkerülhetetlen, a feltételezéssel nem bántam sem könnyedén, sem szabadon. Szilárd alapelvem volt, hogy a régi könyvek olvasatai valószínűleg helyesek, s ezért az elegancia, a világosság vagy a jobb jelentés érdekében nem szabad változtatni rajtuk. Bár nem szabad sok hitelt adnunk az első szerkesztők szövegűségének és semennyit az ítéelőerejének, akik az eredeti példányból dolgoztak, mégis nagyobb eséllyel produkáltak helyes olvasatokat, mint mi, akik csak képzeletünkben olvassuk azokat. Ezzel együtt nyilvánvaló, hogy tudatlanságból vagy gondatlanságból számtalan különös hibát vétettek, s így a kritika akkor jár el helyesen, ha a felfuvalkodottság és a féltékenység közötti középút követi.

Magam is ezt az utat próbáltam járni, és minden kibogozhatatlanul zavaros passzus esetében azt igyekeztem eldönteni, miképp lehet a legkevésbé erőszakos beavatkozással helyreállítani a jelentését. De az első gondom mindig az volt, hogy minden kérdésben a régi szöveghez forduljak, és olyan repedéseket keressek, amelyeken keresztül fény hatol a sötétbe. Maga Huet sem vádolhatja azzal, hogy inkább szeretek változtatni,

mint magamra venni a kutatás terhét.⁵⁴ E szerény iparkodásban nem voltam sikertelen. Számos sort mentettem meg a vakmerő torzításoktól és számos jelenetet a javító szándékú beavatkozásoktól. A rómaiak véleményét követtem, akik szerint tiszteletreméltóbb megmenteni egy polgártársunk életét, mint kioltani egy ellenségünkét, és nagyobb gondot fordítottam a védelemre, mint a támadásra.

Annak ellenére megőriztem a darabok felvonásokra való szokásos felosztását, hogy erre véleményem szerint szinte egyetlen darabban sem találunk eredetileg utalást. A későbbi kiadásokban már felvonásokra tagolt darabok egy részénél az első fólióban nem találunk felosztást, másoknál, amelyek a fólióban tagoltak, az azt megelőző kiadásokban keresünk hiába ilyesmit. A színjátszás mára kialakult módja négy szünetet követel meg, de szerzőnk művei között alig akad olyan (ha egyáltalán akad), amely ilyen módon felosztható lenne. A felvonás egy drámának az a szakasza, amely időbeli ugrás vagy helyváltoztatás nélkül zajlik le. Megszakítás után új felvonás kezdődik. Minden valós ezért minden imitált cselekmény esetében a szünetek száma több és kevesebb is lehet; az öt felvonás követelménye véletlenszerű és önkényes. Shakespeare tudta ezt, és eszerint járt el; darabjait egyetlen megszakítatlan folyamatként komponálta, és eredetileg így is nyomtatták ki azokat. Ma rövid szünetekkel kellene előadni őket, valahányszor változik a helyszín, vagy hosszabb idő telik el a cselekményben. Ez egyszerre ezernyi ostobaságnak vetne véget.

A művek integritásának helyreállítása során úgy véltem, a központozás fölött szabadon dönthetek; mit is törődtek pontosvesszőkkel és vesszőkkel azok, akik szavakat és mondatokat rontottak el! Amit tehát pontok elhelyezésével el lehet érní, azt csendben megtettem; bizonyos daraboknál több, másoknál kevesebb szorgalommal: nehéz a fürge szemet egyre elillanó atomokra függeszteni, és nehéz a kutakodó elmét mulandó igazságok vizsgálatára kényszeríteni.

Hasonló szabadságot engedtem meg magamnak bizonyos viszonyzóknál és más hasonlóan jelentéktelen szavaknál is, amelyeket esetenként említés nélkül szúrtam be vagy hagytam el. Alkalmanként én is azt tettem, amit más szerkesztők egyfolytában csinálnak, és amit a szöveg állapota meggyőzően igazol is.

A legtöbb olvasó nem múló apróságok miatt vádol majd minket, inkább azon csodálkozik, miért fecsérünk ennyi munkát apróságokra, és hogy kezdhetünk ünnepélyes szavakkal nagy komoly vitákba ezekről. Nekik magabiztosan felelem, hogy olyan mesterségről ítélnének, amihez nem értenek; ám mégsem tudom különösebben vádolni őket a tudatlanságukért, és általánosságban azt sem ígérhetem, hogy ha kritikussá képeznék magukat, hasznosabb, boldogabb vagy bölcsőbb emberek lennének.

Mínél többet gyakoroltam, annál kevésbé hittem a feltételezés módszerében, s miután néhány darabot már megjelentettem, megfogadtam, hogy a saját olvasataimat soha nem illeszttem bele a főszövegbe. Utólag örülök, hogy ilyen óvatos voltam, mert minden nappal kevésbé bízom az emendációimban.

Mínhogy a saját képzelőerőmet csak a margókon engedtem kószálni,⁵⁵ senki ne tekintse túlságosan nagy bűnnek, ha szűkös országában esetenként hagytam, hadd játsszon szabadon. A feltételezések, ha feltételezésként tálalják őket, nem veszedelmesek, s míg maga a szöveg sértetlen, semmi kár nem származik belőle, ha olyan változtatási

⁵⁴ Pierre Daniel Huet (1630–1721) francia püspök és szerteágazó tevékenységet kifejtő irodalomtudós, teológus, filozófus. Johnson valószínűleg *DE INTERPRETATIONE LIBRI DUO* című 1661-es munkájára gondol.

⁵⁵ Vagyis a jegyzetekben.

javaslatokkal állunk elő, amelyeket magunk sem tartunk szükségszerűnek vagy bizonyítottnak.

Ha keveset érnek az olvasataim, legalább nem mutogatom őket kérkedve, és nem terhelek velük másokat kéretlenül. Írhattam volna hosszabb jegyzeteket, hiszen a jegyzetírás művészete könnyen elsajátítható. Először is tombolva kell szidni a minket megelőző szerkesztők ostobaságát, gondatlanságát, tudatlanságát és tompa ízlésnélküliségét, be kell mutatni minden előzményből és következményből a régi olvasat csiszolatlanságát és értelmetlenségét, majd elő kell állni egy olyan javaslattal, amit a felületes olvasó akár tetszetősnek is találhat, de amit a szerkesztő felháborodottan elutasít; végül bevezethetjük az igazi olvasatot s annak hosszás parafrázisait, hogy zárásként hangosan dicsőíthessük a felfedezésünket, és hangot adhassunk józan kívánságunknak az igaz kritika haladását és gazdagodását illetőleg.

Mindez lehetséges és esetenként talán nem is helytelen. Ám én mégis mindig azt gyanítottam, hogy az a helyes olvasat, aminek a helytelenségét csak sok szóval lehet bebizonyítani; az viszont hibás emendáció, amelyiknek a helyességét csak fáradságos munkával lehet megmutatni. A helyes szövegkorrekció egy csapásra megmutatkozik, és az erkölcsi előírást bátran alkalmazhatjuk a kritikára is: „*quod dubitas ne feceris*”.⁵⁶

A matróz joggal retteg a parttól, ha látja, hogy hajóroncsok borítják. A számtalan kudarcba fulladt kritikai vállalkozás példája óvatosságra készítetett. Láttam, hogy a szellem minden lapon a saját szofizmusával viaskodik, és a műveltség összezavarodik a sokféle feltáruló lehetőség láttán. Rákényszerültem, hogy kritizáljam azokat, akiket csodálok, s miközben elvettem az emendációikat, nem feledhettem, milyen hamar érheti ugyanez a sors a sajátjaimat is, és hány általam javított olvasatot vesz majd védelmébe és állít vissza egy későbbi szerkesztő.

„*Criticks I saw, that other's names efface,
And fix their own, with labour, in the place:
Their own, like others, soon their place resign'd,
Or disappear'd, and left the first behind.*” (Pope)⁵⁷

Hogy egy feltételezések alapján dolgozó kritikus gyakran téved, az sem másoknak, sem neki magának nem tűnhet különösnek, ha tekintetbe vesszük, hogy az ő mesterségében sem rendszer, sem alapvető és axiomatikusnak elfogadott igazságok nem érvényesülnek, amelyek az alárendelt állításokat szabályoznák. Minden kísérlete újabb tévedésre ad lehetőséget: elég helytelenül megítélnie egy passzust, árnyalatnyit félreértene egy kifejezést, nem figyelnie kellőképpen a nyelvtani kapcsolatokra, és nemcsak hogy elbukik, de nevetségessé is teszi magát; ám a legnagyobb sikere is talán csak egy-egy több lehetséges olvasat, és aki majd újjal áll elő, vitathatja a kijelentéseit.

Boldogtalan állapot ez, még az örömei is veszélyt rejtenek. Az emendáció csábításának alig lehet ellenállni. A feltételezések eltöltik az embert a felfedezés minden örömeivel és minden büszkeségével, így aki egyszer rátalált egy szerencsésnek tűnő változtatásra, az túlságosan is elégedett ahhoz, hogy fontolóra vegye a lehetséges ellenvetéseket.

⁵⁶ „*Ne csinálj semmit, ha aggályaid vannak.*” Ifjabb Plinius: LEVELEK, I. 18. Magyar Könyvklub, 2000. Muraközy Gyula fordítása.

⁵⁷ Johnson Pope TEMPLE OF FAME (A HÍRNÉV TEMPLOMA) című költeményéből idéz, apró pontatlansággal. Nyersfordításban: „*Kritikusokat láttam, akik egymás nevét kitörölték, / s fáradságos munkával a sajátjukat írták a helyükbe; / de az övék is, mint a másoké, hamar elvesztette a helyét, / vagy eltűnt, s újra az őt megelőző név került elő.*”

A feltételezésekkel dolgozó kritika ennek ellenére nagy hasznára volt a műveltek világának, és nem áll szándékomban leszólni egy olyan tudományt, amely ennyi nagyszerű elmét foglalkoztatott a műveltség újjáéledésének korától napjainkig. Aleria püspökétől az angol Bentleyig.⁵⁸ A régi szerzők kommentátorainak éleselméjűségét azonban számos olyan tényező segíti, amelyre Shakespeare szerkesztője sajnálatosan nem támaszkodhat. Szabályos grammatikájú, kialakult nyelvekkel dolgoznak, amelyeknek a szerkezete olyannyira elősegíti a szabatoságot, hogy Homéroszban kevesebb az érthetetlen passzus, mint Chaucerben. A szavak nem csupán ismert szabályokhoz igazodnak, hanem változtathatatlan versemértékhez is, ami irányítja és behatárolja a szóválasztást. Többnyire nem csak egy kézirat áll rendelkezésre, s azok csak ritkán ismétlik megátalkodottan ugyanazokat a hibákat. Scaliger mindezek ellenére bevallotta Samasiusnak, milyen kevés öröme szolgált az emendációi. „*Illudunt nobis conjecturae nostrae, quarum nos pudet, posteaquam in meliores codices incidimus.*”⁵⁹ Lipsius pedig arról panaszkodott, hogy a kritikusok hibákat ejtenek, miközben eltávolítani igyekeznek azokat: „*Ut olim vitiiis, ita nunc remediis laboratur.*”⁶⁰ Ahol csak feltételezésekre támaszkodhatunk, ott páratlan bölcsességük és műveltségük ellenére Scaliger⁶¹ és Lipsius⁶² emendációi is gyakran homályosak vagy vitathatók, éppúgy, mint az enyémekek vagy a Theobaldéi.

Talán nem is a helytelenül, hanem a hiányosan elvégzett munkáért ér majd a megrovás: hogy olyan elvárásokat keltem a publikumban, amelyeknek végül nem feleltem meg. A tudatlanok elvárásai homályosak, a műveltekéi pedig gyakran zsarnokiak. Nehéz a kedvére tenni azoknak, akik nem tudják, mit várjanak, de azoknak is, akik szántsándékkal olyan követelményt állítanak, amelyet maguk is teljesíthetetlennek vélnek. Ami azt illeti, saját magamnál nagyobb csalódást senkinek nem okoztam; a feladatomban azonban mégis igyekeztem gondnal ellátni. Shakespeare műveinek minden egyes számomra romlottnak tűnő részletét megpróbáltam helyreállítani, és minden homályos szöveg jelentését megvilágítani. Sok esetben másokhoz hasonlóan én sem jártam sikerrel; sokszor minden erőfeszítem ellenére vissza kellett vonulnom; ilyenkor azonban beismertem a kudarcomat. Nem siklottam el tettetett fölénnyel amellet, amit én is éppolyan nehezen értek, mint az olvasó, de ahol nem lehettem segítségére, nem is titkoltam a tudatlanságomat. Könnyedén elboríthattam volna az egyszerűbb jeleneteket a látszólagos tudás szószaporításával, ám senki ne vélje gondatlanságnak, ha ahol nem volt szükség rá, ott nem is tettem semmit, és ahol mások már eleget mondtak, ott én sem szaporítottam a szót.

Jegyzetekre gyakran van szükség, de ettől még a jegyzet valami szükséges rossz. Aki nem ismeri még Shakespeare erejét, és aki a drámából nyerhető legnagyobb gyönyörűséget akarja átélni, az úgy olvassa végig minden darabját, az első színtől az utolsóig, hogy a kommentárokat teljesen figyelmen kívül hagyja. Ha szárnyra kapott a fantáziá-

⁵⁸ Giovanni Andrea Bussi (1417–1475) olasz reneszánsz püspök, humanista, Hérodotosz, Livius és számos más klasszikus szerző kiadója. Richard Bentley (1662–1742) angol klasszika-filológus és teológus, elsősorban vitatott ELVESZETT PARADICSOM-kiadásával vált híressé.

⁵⁹ „*A feltételezéseink megtréfálnak és megszégyenítenek minket, amikor később jobb kéziratra bukkanunk.*” Joseph Scaliger CCXLVIII. episztolája Claudius Salmasiushoz (1608. július 14.).

⁶⁰ „*Ahogy egykor a hibákkal, most a javításokkal kell bajlódni.*” Az idézet Lipsius AD ANNALES CORNELII TACITI LIBER COMMENTARIUS SIVE NOTAE című könyvének előszavából származik. Vince Máté fordítása.

⁶¹ Joseph Justus Scaliger (1540–1609) francia orvos, filológus, történész, asztronómus stb. Johnson számára az ókori klasszikusokkal kapcsolatos szövegkritikai tevékenysége miatt fontos.

⁶² Justus Lipsius (1547–1606) németalföldi történétíró, filológus, politikai gondolkodó, humanista. Többek közt Tacitus és Seneca műveinek szerkesztője.

ja, ne alacsonyodjon le a javításokig és magyarázatokig. Ha figyelmét erősen megragadta a mű, ne engedje, hogy Theobald vagy Pope neve eltérítse. Legyen a szöveg világos vagy homályos jelentésű, sértetlen vagy romlott, csak olvasson tovább; elegendő, ha átfogóan érti a párbeszédet, és a cselekmény leköti a figyelmét. Aztán, ha az újdonság örömei már kihunytak, tegyen próbát a precízebb olvasattal, és vegye tekintetbe a kommentátorokat.

A jegyzetek világosabbá tesznek bizonyos passzusokat, de gyengítik a mű átfogó hatását. Az elmét leűti a megszakítás; a gondolatok eltérnek a fő témától; az olvasó – nem is sejtí, miért – kimerül, és végül félredobja a túlzott szorgalommal tanulmányozott kötetet.

Nem helyes addig vizsgálni a részeket, amíg nem tekintettük át az egészet; egyfajta szellemi távolság szükséges hozzá, hogy egy nagy mű teljes tervét és valódi arányait megértsük; a közeli pillantás feltárja a finom aprómunkát, de az egész szépségét szem elől veszítjük.

Nem éppen hálás dolog arra gondolni, milyen kevéssel járult hozzá a szerkesztők sora ahhoz a gyönyörűséghez, amit e szerző adni tud. Már akkor olvasták, csodálták, tanulmányozták és utánozták, amikor a tudatlanság és gondatlanság okozta valamenynyire hiba ott éktelenkedett a műveiben, amikor az olvasatokat nem helyesbítették, és az utalásokat sem értették. Dryden már ekkor kijelentette, hogy „*valamennyi modern s talán klasszikus költő közül is neki volt a leghatalmasabb, a legátfogóbb szelleme. Minden természeti kép a rendelkezésére állott még, s képeit nem vesződséggel, hanem könnyedén alkotta. Ha ő leír valamit, azt nemcsak látni lehet, hanem érezni is. Akik azzal vádolják, hogy híján volt a műveltségnek, valójában csak még jobban dicsérik: műveltsége a természetből eredt. Nem volt szüksége a könyvek pápaszemére, hogy annak segítségével tudjon meg valamit a természetről. Önmagába pillantott, s ott rátalált a természetre. Nem mondhatom, hogy mindenütt egyenletes. Ha az lenne, igazságtalanság volna az emberi nem legjobbjaihoz hasonlítaniom. Nemegyszer lapos és íz nélkül való. Komikai géniusza olykor szófacsarássá fajul, komoly stílusa bombasztikussá válik. De mindig nagy, ha nagy alkalom kínálkozik. Senki sem állíthatja, hogy Shakespeare szelleme megfelelő tárgyra lelve, ne emelkedett volna magasan a többi poéta fölé, Quantum lenta solent inter viburna cupressi.*”⁶³

Sajnálatos, hogy egy ilyen szerző kommentárja szorul, hogy a nyelve elavul, a gondolatai homályossá válnak. De hiábavaló dolog lenne kívánságainkat az emberi korlátokon túl kiterjeszteni: Shakespeare-rel is az történt, ami a körülmények változása és az idő múlása miatt mindenkire vár. Többet kellett elszenvednie, mint szinte bármely más szerzőnek a nyomtatás feltalálása óta, ugyanis mit sem törődött a hírnévvvel, s talán ama szellemi emelkedettség miatt is, amely képességeihez mérten megveti saját teljesítményeit, s aminek helyreállításáért és magyarázatáért a hírnévre vágyó későbbi kritikusok vetélkednek, azt ő méltatlannak tartja a megőrzésre.

E törpe hírnév keresői között állok most már én is az olvasók ítélőszéke elé, és azt kívánom, bárcsak felérne kommentárom a megtisztelő bátorítással, amelyben részem volt. Az ilyesfajta munka természete szerint nem lehet tökéletes, és – ha tudnám, hogy a tapasztaltak és iskolázottak hozzák – nem is aggódnék sokat az ítélet miatt.

⁶³ John Dryden: ESSAY OF DRAMATIC POESY (ÉRTEKEZÉS A DRÁMAI KÖLTÉSZETRŐL). Kéry László fordítása. In: Szenczi, 48. A verssor Vergilius ELSŐ EKLOGÁ-jából származik; Lakatos István fordításában: „*úgy kimagaslik, /] mint ahogyan ciprusfa kökény-bokrok sűrűjéből*”.